

بخش دوم
و پابانی

گفت و گو با محمدحسین ساکت به مناسبت سالروز درگذشت اقبال

میناگر عرفان

لیدا فخری
محمدحسین ساکت، قاضی دیوان عالی کشور، بیش از ۱۸ جلد کتاب در دو حوزه اسلام شناسی و حقوق تالیف و ترجمه کرده است. «تاریخ آموزش در اسلام»، «نگرش تاریخی به فلسفه حقوق»، «شایستگی و ناشایستگی» و «نهاده آموزش اسلامی» از جمله کارهای برجسته این پژوهشگر عمیق و ظریف اندیش است. تازه تری آن که از این استاد دانشگاه منتشر شده است، کتاب «ماهتاب شام شرق» است که به اندیشه شناسی اقبال اختصاص دارد به این اعتبار برای سالروز درگذشت اقبال با او گفت و گویی انجام دادیم که بخش نخست آن روز گذشته منتشر شد و اکنون بخش دوم آن را پیش رو دارید.

گروه اندیشه

شعر را مقصود اگر آدمگری است شاعری قلم وارث پیغمبری است، اگر به نگاهت های سده بیستم درباره نقد ادبی و رسالت شاعر بنگریم، که پیشتر در گونه گون مقاله ها، کتاب ها و سخنرانی ها و نقدهای ادیبان و منتقدان غربی نشر یافته است، گذشته از رنگ و روغن های روشنفکری و پاره ای از پرداخت های جامعه شناسانه، اقبال درباره رسالت شاعر چیزی فراتر از آنان نگفته است. او هم مانند پیر و مرشد خویش، مولانا، شاعر و پنهان و رسانه ای برای بیان اندیشه هایش می داند:

«شاعری زین مثنوی مقصود نیست
بت پرستی، بتگری مقصود نیست
خرده بر مینا مگیر ای هوشمند
دل به ذوق خرده مینا بیند!»
و مولانا، همچون قدیس والایی که همیشه دست اقبال را می گیرد، همیشه راهنمای اوست. اقبال خود را با مولانا مقایسه می کند و می سراید:
چو رومی در حرم دادم اذان: من
از او موختر امیر جان: من
به دور فتنه عصر کهن: او
به دور فتنه عصر دوان: من

در یک سخن، رسالت شاعر از دیدگاه اقبال بیداری انسان ها، بیکار یا نادانستی و ستم پیشگی، دیدن روح آزادی و آزادی، با دآوری ارزش های اخلاقی جهان، نزدیک ساختن فرهنگ سازش و آشتی و هم اندیشی میان بشر و پیشاهنگ باکی و پارسایی و شرافت بشری بودن است. نغمه، از نگاه اقبال باید همچون سبیل، تندرو باشد نه آسوده و آسونگر. او به اندازه ای که به رسالت شعر و شاعر باور داشت که ناب ترین و ژرف ترین اندیشه هایش را در قالب شعر فارسی ریخت و به جهان اندیشه پیشکش داد.

منتقدان اقبال اغلب چه ناطقی از فکر و کار او را زیر علامت سوال می برند؟
خرده گیران اقبال چند دسته اند. یکی ادیبان و منتقدان ادبی که

بیشتر بر شعر او از نگاه ادبی و آرایه های سخن خرده می گیرند. البته، پاره ای از آن ایرادها بجاست. همین ایرادها را نه بدین گسترده گی، بر مولانا هم می توان گرفت. به اندازه ای فضای اندیشه این دو شاعر گسترده و فراخک است و چنان قالب شعر و واژگان برای بیان اندیشه های شاعرانی از این دست تنگ و محدود است که پیدا شدن چنین کاستی هایی بختی نیست. از سوی دیگر، فراموش نکنیم که شاعر در محیط فارسی زبان یا خانواده ای پارسی گو زندگی نمی کرد. این همه روانی و آفرینندگی در شعر فارسی و دلچسپی اش به شاعران ایرانی و گزینش شعر پارسی به جای اردو حتی انگلیسی، هم شاهکار است و هم شایسته ستایش. با آن که شیوه زبان فارسی شبه قاره (هند) با ایران، تفاوت هایی دارد و برخی از واژگان و تعبیرهای به کار رفته در آن سامان در زبان فارسی امروز ایران فراموش شده اند، ولی ریختن اندیشه های در قالب کهن کاری است کارستان که اقبال به خوبی از پس آن برآمده است. روزی که اقبال بر ضد پاره ای از اندیشه های تحقیری حافظ به پاخاست، نیش زبان تند ادیبان و شاعران سنتی شبه قاره را منوجه خود ساخت. حافظ برای آن یک قدیس بود. دسته ای دیگر از هندیان معاصر، بر تفکر جدایی طلبانه او خرده گرفته اند. از نگاه ایران، اقبال با طرح فکری - مکتبی با جدایی مسلمانان از هندوان و سرانجام بدینش پاکستان در ۱۹۴۷ به هند یکپارچه آسید زد.

دسته سوم، نواندیشی دینی اقبال را به خرده گیری و نقد و بررسی نشسته اند. بیشترین جنجال و کشمکش از این بخش برخاسته است. البته

نگاشته است. نگفته پیداست که به هیچ رو نباید نسبت به اندیشمند یا یونسند یا نواندیش دینی تعصب ورزید. تعصب بیجا و هواداری بدون آگاهی، زیانبار و فاجعه آفرین است.

وجه اشتراک و وجه تمیز عرفان اقبال با عرفان شاعران ایرانی چیست؟ و چه میزان از هم تأثیر گرفته اند؟

اقبال با سستی و فرامیگی و دینوریزی و نوبدی و بی اعتنایی به جهان از کنار همه چیزها سهل انگاری گذشت، او سر سبز داشت و بر آن بود که عرفان پلی است برای رسیدن به والایی و پالایش و زندگانی درست و بهنجار. هر شعر و پیشانی عرفانی که با این نگره ها در نیاورد و با آنها به مخالفت برخیزد، از نگاه اقبال تذبذرفتنی و شکستنی و گسستنی است. اقبال با ستم و زشتی، شور و شوق به زندگی، بویایی و خیزش، نوآوری و آفرینشگری، همدردی و انسان دوستی سیاسی و اجتماعی بودن، به معنای درست واژه، دانش اندوزی و فراگیری و ایمان استوار و احترام به شکوه و دیرینه مسلمانان و فرهنگ اسلامی جان مایه تفکر اقبال لاهوری و پیشش عرفانی - صوفیانه اوست.

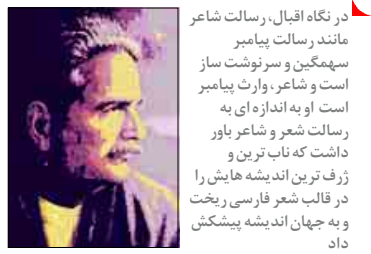
همان گونه که گفتیم، اقبال در عرفان سازنده ایرانی - اسلامی، مولانا را الگوی خویش قرار داد. هر گونه ویژگی و اشتراک با جدایی که میان عرفان مولانا و دیگر شاعران ایرانی سراغ دارید، درست به همان اندازه و گستره هم عرفان اقبال و دیگر شاعران ایرانی و شبه قاره (چه فارسی گو و چه اردوساز) دیده می شود. از نگاه اقبال، انسانی که عرفان سازنده ندارد، انسان نیست و دارای فصل ممیز میان حیوان و انسان نیست. تأثیر مولانا از جامی، عطار و سنایی، شایسته نگرش است.

برخی منتقدان که رد پای نوعی سوسیالیسم عرفانی در شعر اقبال دیده می شود، آیا شما هم به چنین داوری دست یافته اید؟
اگر منظور از «سوسیالیسم عرفانی» نگرش روح جمعی به عرفان است، آری. اقبال با «خود گرایی»، «تک اندیشی»، «در خود فرورفتن»، «انزواطلبی»، «در در جیب فرو بردن»، «باری به هر جهت از کنار قضایا و رویدادها گذشتن» سخت در ستیز بود.

بینش سیاسی اقبال، اگرچه با بی دینی و بی خدایی کمونیسم سر ستیز داشت، ولی بر نگرش جمعی گرایی اسلام تأکید می ورزید. البته، احترام به فرد و حقوق فردی هیچ گاه از اندیشه و شعر اقبال دور نمی شد. اقبال به سرمایه داری، به معنای گرافه اش، در غرب، اعتقادی نداشت. با این مقدمه، باید گفت که سوسیالیسم عرفانی یعنی برهیز از فرد گرایی و با جامعه و اجتماع راه افتادن و روان شدن، خمیرمایه تفکر عرفانی اقبال است. در این چارچوب برداشت مهم از اندیشه عرفانی اقبال همین است.

گویا این اصطلاح را برای نخستین بار دکتر اسلامی ندوشن به کار برده است. (ماهتاب شام شرق، ص ۲۹) و من در جای دیگری ندیدم. ولی این تعبیر ایشان که «چون اندیشه اقبال تلفیقی است و یک مقدار تقلیدی، پس یک نوع سوسیالیسم عرفانی در شعر اقبال دیده می شود» درست نیست. هر چند که اقبال از اشخو اندیشه های بزرگان شرق و غرب الهام شده است.

ولی کار اقبال تقلیدی نیست. اقبال خود دشمن تقلید بود. کسی که «فروع آدم خاکی ز تازه کاری هاست
مه و ستاره کند آنچه پیش از این کردند،
چگونه مقلد خواهد بود؟»

در نگاه اقبال، رسالت شاعر مانند رسالت پیامبر

همنوز در ایران کاری جدی و پژوهشگرانه در این باره انجام نگرفته است. استاد شهید مطهری بر اندیشه کلایی - فلسفی اقبال خرده هایی گرفته است که به پاره ای از آنها پاسخ داده ام. «ماهتاب شام شرق»، ص ۴۰۹ - ۴۱۰) میباید ذکر است که استاد شهید مطهری به اقبال و اندیشه های او احترام ویژه ای می گذاشت. مسأله اینجاست که هنوز سیمای تکاملی از اندیشه های اقبال به زبان فارسی به نمایش در نیامده است. بسیاری از جامعه ها و منظومه های اقبال به اردو به فارسی ترجمه نشده است و ما از خمیرمایه آنها آگاهی نداریم. پیداست که دآوری پژوهشگرانه و همه جانبه جز از راه خواندن و بررسی همگی اندیشه های یک اندیشمند یا یونسند، شاعر شدنی نیست. آن هم شاعر و منتقد برجسته ای مانند اقبال که به زبان های انگلیسی، فارسی و اردو سروده و

تلفن گروه اندیشه ۸۸۷۶۱۲۵۷

تور کیش
تور مشهد ۳ شب و ۴ روز مسافانه نهار شام ۴۰۰۰ تومان
تور استانبول از ۲۹۷۰۰۰ تومان تا ۴۴۴
دقیقگی ویژه ۸۸۷۳۰۰۷۳

ایران فرانسوی
بپذیرش آگهی
تلفن: ۸۸۷۶۱۰۹۶

گهی فراخوان
اولین جشنواره ملی ابتکارات کاربردی در زمینه انرژی
«ابتکارات کاربردی انرژی، آهنگ توسعه ملی»
شهریور ۸۶ - تهران

بخش اصلی:
✓ ساخت و طراحی قطعه یا تجهیزات مرتبط با بهینه سازی انرژی (نفتی، گازی، برقی)
✓ معماری و انرژی
✓ طراحی و ساخت نرم افزارهای انرژی
✓ فرهای پژوهشی و کاربردی انرژی
✓ مسابقه پایان نامه های کاربردی انرژی در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری
✓ کارگاه های تخصصی و کاربردی انرژی
✓ مسابقه ایده های برتر در زمینه بهینه سازی انرژی
✓ بخش ویژه جشنواره:
✓ کارآفرینی در عرصه انرژی کشور

از کلیه اساتید، پژوهشگران، مکتربین، محترمان و دست اندرکاران بهینه سازی مصرف انرژی در کشور جهت شرکت در این جشنواره ملی دعوت به عمل می آید.
علاقتمندان جهت دریافت فرم ثبت نام می توانند به سایت های www.saha.org.ir و www.ifco.ir مراجعه نمایند.
آخرین مهلت ارسال آثار: ۸۶/۲/۳۰
Email: ebtekarat_۸۶@ifco.ir
FAX: ۸۸۶۰۴۷۵۳
دفترخانه مرکزی: تهران، خیابان ملاصدرا، خیابان شیراز شمالی، خیابان
دانشور شرقی، پلاک ۱۶/۱، صندوق پستی: ۱۳۹۹۵-۱۳۹۹۵
تلفن: ۷-۸۸۶۰۴۷۵۳

نشانی: اصفهان، کیلومتر هجده تهران
محدود پستی: ۴۱۵-۸۱۴۶۵
کد پستی: ۸۳۳۵۱۱۳۱۵
تلفن: ۴۱-۵۶۸۶۰۴۱ (۰۳۱)
تلفن: ۴۱-۵۶۸۶۰۴۱ (۰۳۱)

www.shana.ir
www.esfahan-refinery.ir
SGS
RWTUV
ISO 9001

تور کیش
تور مشهد ۳ شب و ۴ روز مسافانه نهار شام ۴۰۰۰ تومان
تور استانبول از ۲۹۷۰۰۰ تومان تا ۴۴۴
دقیقگی ویژه ۸۸۷۳۰۰۷۳

ساحل آبی
تورهای جزیره
نور اول هفته ۱۱۰,۰۰۰ تومان
نور آخر هفته ۱۲۰,۰۰۰ تومان
قشقم
جایزای تفریحی گوناگون
مهریاب ۸۸۷۶۲۸۶۰

ایران فرانسوی
بپذیرش آگهی
تلفن: ۸۸۷۶۱۰۹۶

گهی فراخوان
اولین جشنواره ملی ابتکارات کاربردی در زمینه انرژی
«ابتکارات کاربردی انرژی، آهنگ توسعه ملی»
شهریور ۸۶ - تهران

بخش اصلی:
✓ ساخت و طراحی قطعه یا تجهیزات مرتبط با بهینه سازی انرژی (نفتی، گازی، برقی)
✓ معماری و انرژی
✓ طراحی و ساخت نرم افزارهای انرژی
✓ فرهای پژوهشی و کاربردی انرژی
✓ مسابقه پایان نامه های کاربردی انرژی در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری
✓ کارگاه های تخصصی و کاربردی انرژی
✓ مسابقه ایده های برتر در زمینه بهینه سازی انرژی
✓ بخش ویژه جشنواره:
✓ کارآفرینی در عرصه انرژی کشور

از کلیه اساتید، پژوهشگران، مکتربین، محترمان و دست اندرکاران بهینه سازی مصرف انرژی در کشور جهت شرکت در این جشنواره ملی دعوت به عمل می آید.
علاقتمندان جهت دریافت فرم ثبت نام می توانند به سایت های www.saha.org.ir و www.ifco.ir مراجعه نمایند.
آخرین مهلت ارسال آثار: ۸۶/۲/۳۰
Email: ebtekarat_۸۶@ifco.ir
FAX: ۸۸۶۰۴۷۵۳
دفترخانه مرکزی: تهران، خیابان ملاصدرا، خیابان شیراز شمالی، خیابان
دانشور شرقی، پلاک ۱۶/۱، صندوق پستی: ۱۳۹۹۵-۱۳۹۹۵
تلفن: ۷-۸۸۶۰۴۷۵۳

نشانی: اصفهان، کیلومتر هجده تهران
محدود پستی: ۴۱۵-۸۱۴۶۵
کد پستی: ۸۳۳۵۱۱۳۱۵
تلفن: ۴۱-۵۶۸۶۰۴۱ (۰۳۱)
تلفن: ۴۱-۵۶۸۶۰۴۱ (۰۳۱)

www.shana.ir
www.esfahan-refinery.ir
SGS
RWTUV
ISO 9001